

VÝSLEDKY PRŮZKUMŮ FASÁD BÝVALÉHO MINORITSKÉHO KLÁŠTERA VE ZNOJMĚ

MATĚJ KRUNTORÁD

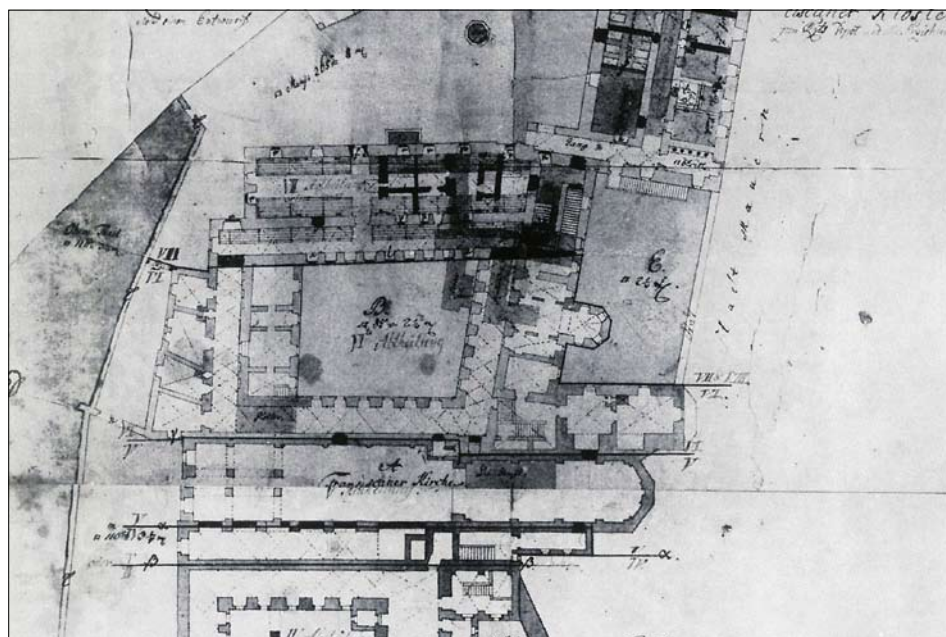
RESULTS OF FACADE RESEARCH ON THE FORMER MONASTERY OF FRIARS MINOR IN ZNOJMO

Masonry research, which was uncovered to a certain height above the ground level on the majority of outside facades of the former Monastery of Friars Minor and its church fragment, was designed to determine the scope of medieval masonry as well as later reconstructions in the compound during the 2nd quarter of the 19th century (court, prison, housing) and after 1946 (museum). Tens of secondarily deposited stone architectural elements were identified on the facades, among which rib vaults with wedge and pear-shaped profiles stood out as well as a cluster vault pier. The research discovered that medieval masonry has survived on a rather smaller scale than originally surmised.

Keywords: Znojmo; Monastery of Friars Minor; Gothic; architecture; operative research and documentation

Průzkum zdiva, odkrytého do určité výšky na většině vnějších fasád bývalého minoritského kláštera a fragmentu kostela, měl za úkol přesněji určit rozsah středověkého zdiva, ale i pozdějších přestaveb souvisejících s úpravou areálu ve 2. čtvrtině 19. století pro potřeby soudu, věznice, bydlení a po roce 1946 muzea. Ve fasádách byly identifikovány desítky druhotně uložených kamenných architektonických článků, mezi nimiž vynikala především klenební žebra s klínovými a hruškovými profily nebo svazková klenební přípora. Průzkumem bylo prokázáno, že středověké zdivo areálu se dochovalo v podstatně menší míře, než se doposud soudilo.

Klíčová slova: Znojmo; minoritský klášter; gotika; architektura; operativní průzkum a dokumentace

Obr. 1: Výřez z půdorysu přízemí bývalého kláštera minoritů a klášterního kostela před jeho částečnou demolicí, 1799 (Moravský zemský archiv, fond D22, reprofoto H. Soukupová-Benáková, o. c. v pozn. 2, s. 209).

V průběhu let 2016 a 2018 proběhla v areálu někdejšího kláštera minoritů obnova vnějších fasád, v rámci které byly osekány omítky až do výše několika metrů. Naskytla se tak ojedinělá příležitost dokumentovat odhalené zdivo klášterních budov, jelikož potenciál náleзовých situací umožňujících podrobnější poznání stavebních dějin objektu se jevil jako poměrně vysoký. Vyjma několika nepřilíš překvapivých nálezů, vypovídajících o obnově budov v polovině 20. století, se ukázaly jako zajímavé situace v prostoru někdejšího klášterního kostela a především uložení desítek středověkých i novověkých architektonických článků do mladších zdí areálu. Tento text představí zjištěné nálezy a na jejich základě se pokusí upřesnit stavební dějiny bývalého kláštera.¹⁾ Je možné spolehlivě datovat i samotné architektonické články? Co nám tyto nálezy prozrazují o historické stavební praxi?

Areál bývalých klášterů minoritů a klarisek se rozkládá v severozápadním okraji historického jádra Znojma. Průzkum se týkal někdejšího kláštera minoritů, jenž se dnes jeví jako dvoupodlažní trojkřídlá nepravidelně koncipovaná budova, jejíž křídla vymezují takřka čtvercový prostor – bývalý rajsý dvůr. Od severu na areál navazuje ještě jedno více méně samostatné křídlo, které nebylo předmětem průzkumu. Z budovy kostela, uzavírající spolu s ramenem křížové chodby dvůr od jihovýchodu, zbyla pouze stěna původně oddělující hlavní loď od boční. Absence konstrukcí chodby, hlavní kostelní lodi a části presbytáře se projevila nepravidelným rozšířením rajskeho dvora. Vzhledem k omezenému prostoru a sklonu terénu nebyly klášterní budovy ani kostel orientovány, ale postaveny na ose jihozápad-severovýchod. Za účelem zjednodušení při následujícím popisu situací však byla osa upravena na standardní západovýchodní.

STŘEDOVĚKÁ PODOBA KLÁŠTERA

Areálem sdružených klášterů minoritů a klarisek ve Znojme se věnovala celá řada badatelů a badatelek, kteří

na základě písemných pramenů, architektonických prvků, stylu, archeologie a analogií přesvědčivě popsali primární podobu kláštera, jeho stavební vývoj a následné proměny.²⁾ Kláštery byly založeny na ostrožně vymezené údolím Gránického potoka od západu a strží od severu. Tato plošina, podobně jako další příhodné lokality ve Znojme, sloužila sídelní funkci již od eneolitu. Souvislé osídlení místa pokračovalo od doby bronzové až do mladohradištního období, kdy lokalita sloužila jako předhradí přemyslovského tzv. břeťslavského hradiště.³⁾

Královské město Znojmo založil před rokem 1226 vládnoucí přemyslovský rod. Nepochybně dynasticky podmíněným se ukazuje rovněž založení mino-

ritského kláštera před branou hradního areálu někdy ve 30. letech 13. století (1239 je uváděn jako svědek listiny krále Václava I. minorita magister Hermannus). K připojení sessterského kláštera klarisek došlo dle tradice v roce 1271 Přemyslem Otakarem II. Připomeňme, že Anežka Přemyslovna založila na začátku 30. let sdružený klášter minoritů a klarisek v Praze na Františku a v roce 1252 fundovala nový špitální řád Křižovníků s červenou hvězdou, kteří téhož roku získali do správy kostel sv. Hipolyta na někdejším hradišti naproti znojenskému hradu.⁴⁾ Blízké provázání vládnoucího rodu s fundací znojenského

dvouklášterí ostatně dokládá i fakt, že zde byl dočasně pohřben Přemysl Otakar II. do bitvy na Moravském poli v roce 1278. Na Pražský hrad jeho ostatky přenesl Václav II. až roku 1296.⁵⁾

De facto novým založením klášterů v roce 1271 byla dána jejich budoucí dispozice od počátků definovaná společným kostelem pro oba řády. K chrámu se od severu přimykala konvent minoritů, od jihu klarisek. Z písemných pramenů i skrovných zbytků klášterních budov lze soudit, že do konce 13. století byl v podstatě dokončen minoritský klášter, zatímco klarisky budovaly své působistiště ještě hluboko do století následujícího. Badatelé se shodují, že stavební etapě náležející do poslední třetiny 13. století patří severní křídlo arkádové chodby minoritského kláštera, zaklenuté křížovou klenbou s žebry klínového profilu.⁶⁾ Kostel byl založen s dlouhým chórem charakteristickým pro žebrové řády. Jako poměrně netypická, ovšem ne bez paralel, se ukazuje výstavba nesymetrického dvoulodí. To bylo stavěno ve stejné době jako kvadratura minoritů, ze stylového hlediska však náleží jiné huti pracující sice rovněž s klínovým profilem žebor, avšak v pokročilejší formě. O podobě zaklenutí dvoulodí nás spravují fragmenty klenbových náběhů na jižní stěně někdejší hlavní lodi.⁷⁾ Zato presbytář dosáhl své nové podoby až kolem roku 1330, jak bylo zjištěno z písemných pramenů. Takové dataci ostatně odpovídají i svazkové klenbové přípory se žebry hruškovitého profilu vybíhající ze stěn někdejšího chóru.⁸⁾

V polovině 14. století byl tedy areál obou klášterů a kostela nepochybně dokončen. Jakou však měl podobu? Hmotovou rekonstrukci areálu umožňují nejen dochované fragmenty, ale i několik plánů z konce 18. a z 19. století zaznamenávajících tehdejší podobu areálu. Je zřejmé, že klášterní mariánský kostel vystavěli primárně jako dvoulodní s širokou hlavní lodí, k níž se z jihu přimykala úzká a nízká loď boční sousedící se severním ramenem křížové chodby kláštera klarisek. V patře nad boční lodí i severní křížovou chodbou existovala vysoká dvoulodní, do hlavní lodi otevřená, prostora sloužící jako empora jeptišek, odkud mohly sledovat mši před chórovou přepážkou nebo v kněžišti. Další prostor otevírající se do kostela, přístupný

Obr. 2: Areál bývalého sdruženého kláštera minoritů a klarisek na císařském otisku mapy stabilního katastru, 1824, <https://archivnimapy.cuzk.cz/> (vyhledáno 15. 11. 2017).

snad přímo z patra nad východním ramenem kvadratury jeptišek, sloužil nespíše pro abatyši nebo nemocné sestry.⁹⁾ Severně kostela se rozkládal klášter minoritů, jehož jižní křídlo odhalil archeologický průzkum,¹⁰⁾ podoba křížové chodby klarisek oproti tomu zůstává doposud známa pouze z historických plánů.

Husitské války areál nepoškodily, zato musel být výrazně opraven po požáru roku 1494. Obnovený kostel vysvětili v roce 1498. Zdá se, že tehdy získaly současnou podobu rovněž arkády propojující emporu jeptišek a prostor pro abatyši či nemocné sestry s hlavní lodí kostela.¹¹⁾ Pozdně gotické stylové znaky vykazuje i klenba východního křídla křížové chodby minoritů, byť byla vložena patrně mezi zdi z doby prvotní výstavby kláštera, a kapitulní síň s polygonálně zakončenou kaplí.¹²⁾

PROMĚNY AREÁLU V NOVOVĚKU A PO ZRUŠENÍ NÁBOŽENSKÉ FUNKCE

Během 16. století oba kláštery stagnovaly. V roce 1534 v minoritském klášteře, jenž byl značně sešlý a představoval tak nebezpečí obyvatelům města, žili pouze tři mniši. Na návrh městské rady se proto kláštera ujali františkáni observanti. Rovněž klášter klarisek v protestantském Znojme spíše živořil, sama abatyše dokonce měla nadstandardní vztahy s tasovickým mlynářem, příznivcem novokřtěnců. Snahy o uvedení jezuitů nebo premonstrátů do konventu klarisek však nebyly úspěšné. Během stavovského povstání byli mniši i jeptišky vyhnáni a rozmach obou konventů pokračoval až po bitvě na Bílé hoře.¹³⁾

Ještě v roce 1615 proběhla demolice západního průčelí kostela, který tak mohl být prodloužen směrem do dnešní ulice Přemyslovců. Barokní podobu kostelu a oběma konventům dala raně barokní obnova po požáru v roce 1673.¹⁴⁾ Na řadě vedut Znojma vzniklých kolem roku 1800 klášterní kostel charakterizují dvě štítová průčelí – jedno náleží hlavní lodi, druhé boční lodi spolu s jižním křídlem křížové chodby klarisek. Sedlové střechy obou částí kostela prolamují věžičky s cibulovými báními. Jelikož byly oba kláštery zrušeny během josefinských reforem

Obr. 3: Změna zástavby areálu vyvolaná adaptacemi ve 2. čtvrtině 19. století, aktualizovaná indikační skica mapy stabilního katastru, 1875, <https://archivnimapy.cuzk.cz/> (vyhledáno 15. 11. 2017).

(1782 klarisky a 1784 františkáni),¹⁵⁾ vzniklo několik půdorysných zaměření celého areálu pro potřeby nové funkce související s vojenskou vychovatelnou, později věznicí okresního soudu a byty pro chudé obyvatele (františkánský klášter po roce 1820) a gymnáziem (klášter klarisek po roce 1827).¹⁶⁾

Mariánský kostel odsvětili a v roce 1840, až na výše popsané fragmenty, zbourali.¹⁷⁾ Stavební změny klášterních budov v první polovině 19. století lze dobře pozorovat srovnáním historických plánů a map stabilního katastru se stavem současným. Jestliže na indikační skice z roku 1824 ještě pozorujeme areál ve své celistvosti včetně kostela a obou kvadratur, aktualizovaná skica z roku 1875 ukazuje v podstatě dnešní podobu. Ubouráním části kláštera minoritů zasahující do dnešní ulice Přemyslovců došlo k zarovnání uliční fasády, jejíž severozápadní nároží bylo doplněno a budovy bývalého kláštera získaly v podstatě pravoúhlý půdorys. Prostor hlavní kostelní lodi nebyl ponechán volný, jako tomu je dnes, ale patrně pomocí příček dělený na menší místnosti sloužící změněné funkci.

Po druhé světové válce rozhodla znojemská městská rada, že budovy bývalého minoritského kláštera využije pro potřeby muzea. Rozpočet na adaptaci kláštera z února 1948 počítal s otevřením zazděných oken a dveří, zbouráním mladších příček, vytrháním starých podlah a okenních i dveřních výplní. Z prostor sloužících naposledy bytovým účelům mělo být odstraněno dvanáct sporáků, staré omítky osekány a nahrazeny novými, klenby očíš-

těny kartáči. Nádvoří (někdejší rajsý dvůr) doznalo snížením terénu na středověkou úroveň novou podobu. Odstraněním mladších úprav souvisejících s věznicí byl uvolněn prostor části někdejší lodi a presbytáře klášterního kostela, jehož klenební náběhy tak mohly být analytickým způsobem prezentovány v nikách vyčleněných z mladší příčky presbytář dělicí. Adaptační práce trvaly poměrně dlouho – na konci roku 1949 kolaudační protokol konstatoval, že dokončeny jsou pouze bourací a výkopové práce. Ještě v roce 1956 se řešila dlažba křížové chodby, zasklení jejích nově odhalených oken doplněných kopiemi středověkých kružeb

nebo otevření arkád bývalého kostela a pořízení mříží do vzniklých otvorů. Následujícího roku stále nebyly práce dokončeny, a to i přes politické protěžování související se zájmem rakouských turistů (nepochybně v roce 1945 vysídlených obyvatel Znojemska).¹⁸⁾

NÁLEZOVÉ SITUACE A JEJICH INTERPRETACE

Ačkoliv se může zdát, že předešlý souhrn dějin areálu vyložený na základě pramenů, plánů a stylové analýzy byl zbytečně podrobný, pro směřování výzkumu fasád byl určujícím. Následující popis a interpretace se proto zaměřuje na charakteristiku zdiva, jehož podoba prozrazuje proměny areálu, a především na druhotně zazděné architektonické kamenické články.

Obr. 4: Znojmo, bývalý minoritský klášter, jižní stěna fragmentu klášterního kostela se zazděnými arkádami mezi hlavní a boční lodí v přízemí a emporou jeptišek v patře. Stav před adaptací areálu na muzeum, 1. polovina 20. století (NPÚ ÚOP v Brně, fototéka).

Obr. 5: Znojmo, bývalý minoritský klášter: a – charakter zdiva východní fasády východního křídla s polygonální kaplí, smíšené zdivo s řadou kamenických článků.

b – kamenné ostění zazděné do východní fasády východního křídla.

c – dvě klenební žebra hruškového profilu zazděná do ohradní zdi ohraničující areál od východu.

d – svazková klenební přípora zazděná ve východní stěně západního křídla.

e – žebro klínového profilu v západní stěně západního křídla.

f – zdivo obsahující řady architektonických článků, příčka dělicí někdejší presbytář kostela (všechny snímky M. Kruntorád, není-li uvedeno jinak).

Fasády do ulice Přemyslovců směřující na sever a západ jsou vystavěny jednotně ze smíšeného zdiva s převahou cihel. Jejich současnou podobu je nutné datovat do 2. čtvrtiny 19. století, do doby přestavby bývalého kláštera na věznici. Po ubourání kostela došlo k zarovnání západní fasády a rovněž k doplnění chybějícího nároží s fasádou

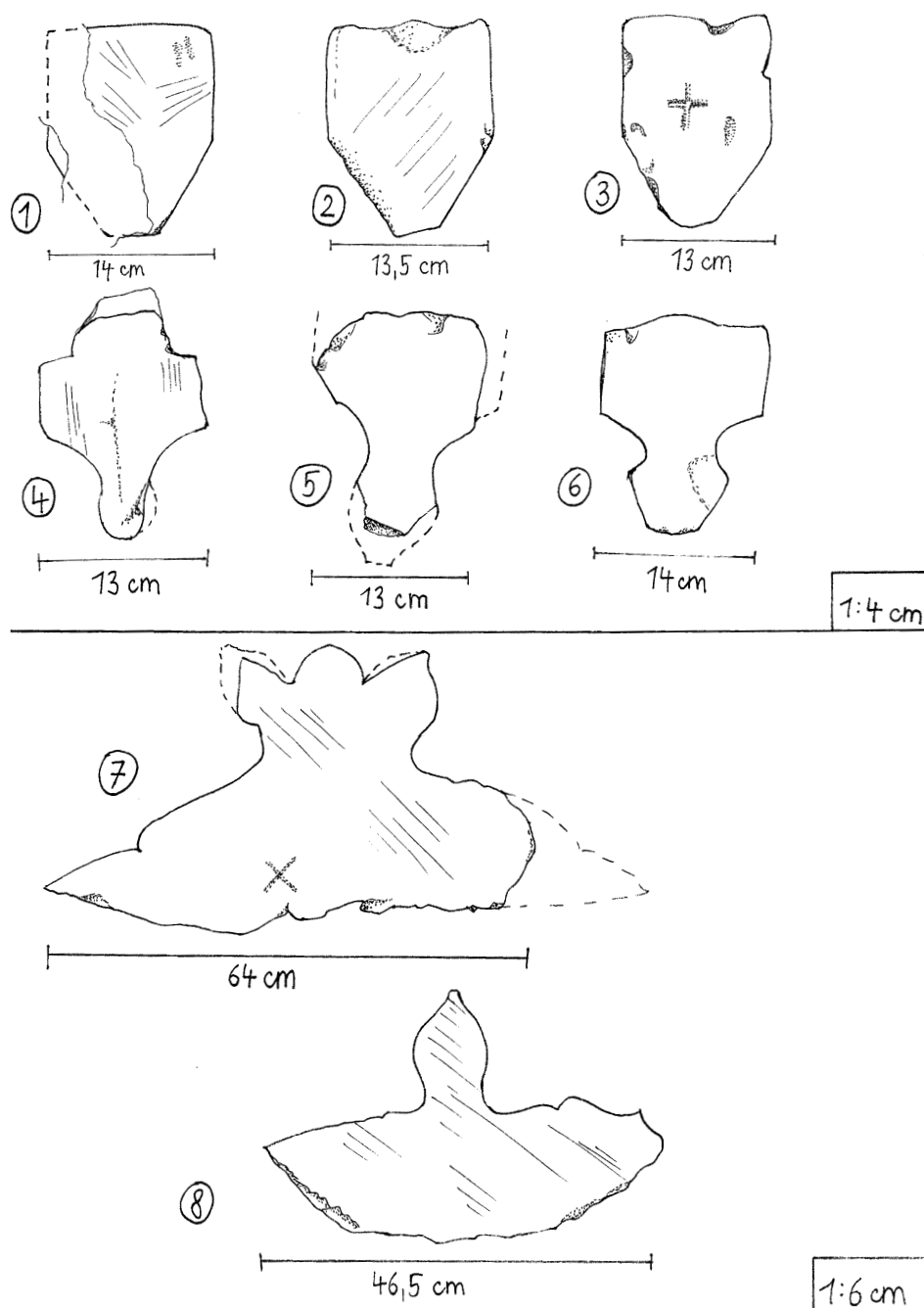
severní. Hlavní fasáda dostala osově umístěný vjezd a nově vymezené okenní otvory. Omítky, odkryté zhruba do jedné třetiny výšky stěny, skrývaly celkem jedenáct opracovaných kamenných článků. Osm z nich náleželo jednotlivým blokům nesterajných rozměrů, některým s náznaky lišt nebo říms. Jeden článek měl podobu fragmentu ostění

s jedním výžlabkem, dva články náležely žebřům klínového profilu s totožnými rozměry. Zdá se, že články byly do stěny zazděny zcela nahodile.

Na jižní zdi uzavírající areál, tedy někdejší vnitřní kostelní stěně oddělující hlavní loď od boční a empory jeptišek, byl odkryt pouze nevysoký úsek zdiva odhalující zejména zazdívky arkád v přízemí. Starší zazdění smíšeným zdivem, jenž je patrné na historických fotografiích ze sbírek brněnského NPÚ, nahradila ve 2. polovině 20. století cihlová plenta. Prvotní zazdívky obsahovaly řadu architektonických článků, včetně klenebního žebra s hruškovým profilem. V základu zazdívky třetí arkády zleva šlo identifikovat profilovaný kamenný blok s oblounem. Při adaptaci fragmentu kláštera na muzeum byla vybourána zazdívka páté arkády, kterou nahradil vstup, stejně jako zazdění velkého, lomeným obloukem vymezeného, otvoru dále vpravo.

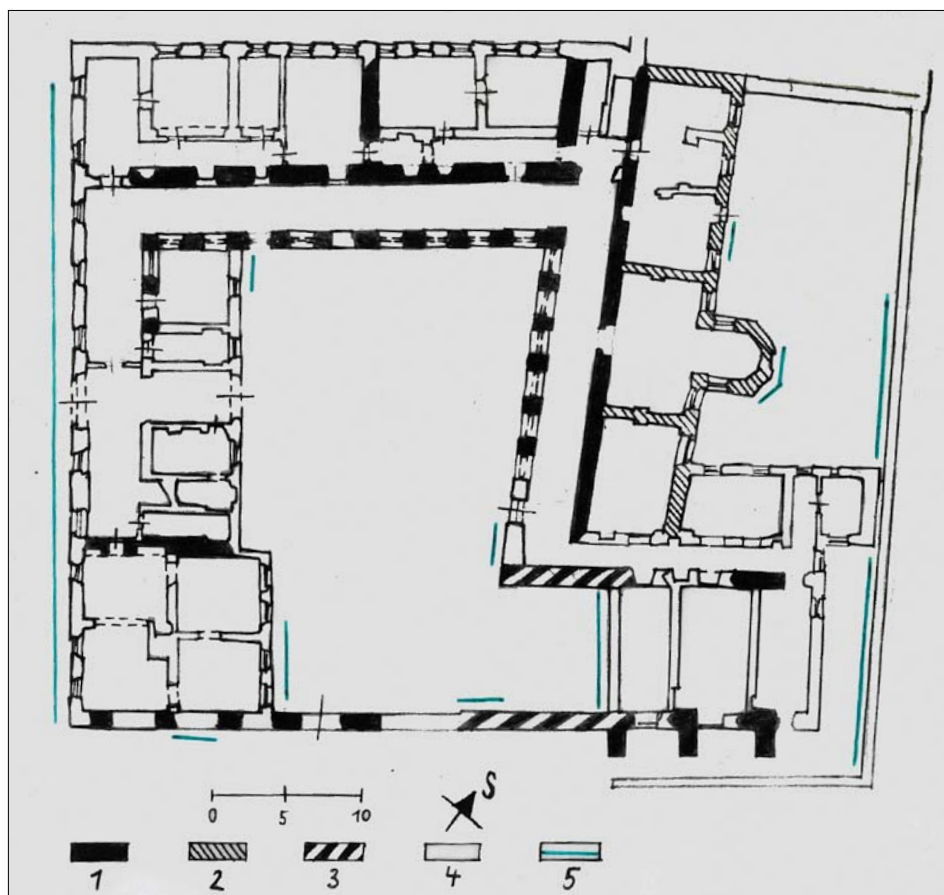
Východním směrem člení hmotu bývalého kláštera rizalit vystupující z východního křídla a polygonální pozdně gotická kaple kapitulní síně přístupné z křížové chodby. Severní křídlo lze nejen díky cihlovému zdivo označit za novověkou přístavbu, ostatní fasády jsou však vystavěny ze smíšeného zdiva s mírnou převahou lomového kamene. Poněkud překvapivě může působit fakt, že rovněž východní fasády kláštera, obsahující nepochybně středověké konstrukce, do svého zdiva pojaly řadu druhotně užitým kamenických článků. Jedná se zejména o kvádry různých velikostí, ale i kameny s oblouny, fragmenty ostění a snad i klenebního žebra nebo kružby. Zazděny jsou i v polygonální hmotě kaple. Obvodová zeď oddělující areál od srázu východním směrem je oproti tomu postavena za použití výrazné převahy cihel. Ovšem i zde nálezkové situace odhalily architektonické články – čtyři klenební žebra hruškového profilu v různém stupni zachování (jedno s kamenickou značkou ve formě křížku) a tři žebra s profilací klínu.

Západní křídlo křížové chodby a prostor pod barokní emporou jeptišek nahradilo již v pozdním baroku nové křídlo charakterizované ve své východní fasádě užitím

Obr. 6: Kresby vybraných architektonických článků z bývalého minoritského kláštera ve Znojmě: 1 – žebro klínového profilu, západní stěna západního křídla; 2 – žebro klínového profilu, západní stěna východního křídla; 3 – žebro klínového profilu, příčka v bývalém presbytáři kostela; 4 – žebro hruškového profilu, východní ohradní zeď; 5 – žebro hruškového profilu, severní stěna fragmentu kostela; 6 – žebro klínového profilu, severní stěna fragmentu kostela; 7 – svazková klenební přípora, východní stěna západního křídla; 8 – klenební přípora, příčka v bývalém presbytáři (zaměření a kresba M. Kruntorád).

smíšeného zdiva podobného složení jako na fasádě západní směřující do ulice Přemyslovců. Jižní část dvorní fasády o dva metry předstupuje před její pokračování, jelikož náleží mladší stavební fázi nahrazující prostor empory. Severní část fasády a s ní i celého křídla byla představena před rameno křížové chodby v barokní epoše, jelikož je zaznamenána již na nejstarších plánech ze sklonku 18. století. Na zbořené jižní rameno ambitu upomíná kamenný sokl přiléhající k fasádě při úrovni terénu. Zdivo, odhalené do výšky parapetu oken přízemí, obsahuje tři gotické architektonické články, mezi nimiž vyniká svazková klenební přípora, byť její původní podobu s oblounem

Obr. 7: Znojmo, půdorys přízemí bývalého kláštera minoritů – revize stavebních fází na základě výsledků průzkumu. 1 – gotické zdivo 13. a 14. století; 2 – pozdně gotické zdivo z konce 15. století; 3 – gotické zdivo kostela s řadou úprav a přestaveb v 19. století; 4 – zdivo barokní až současné; 5 – fasády se zazděnými architektonickými články (podle E. Vyletové a K. Benešové [K. Benešová, o. c. v pozn. 2, s. 230] upraven M. Krontorád).

mezi dvěma žebry narušuje poškození. Druhý kamenický článek hodný zmínění má podobu ve fragmentu dochovaného žebra s hruškovým profilem.

Severní a východní ramena ambitu nepochybně náležejí středověké stavební fázi z 3. třetiny 13. století. Zdivo obou křídel je z lomového kamene a navzájem provázané. Dnešní vzhled fasád je však výsledkem památkové rekonstrukce pro potřeby muzea. Podobu okenních otvorů vymezilo jejich částečné zazdění ve spodních částech a vložení kružeb napodobujících jedinou zachovalou z doby výstavby. V severním křídle došlo k zazdění mladšího vstupu. Jižní část východního ramena ambitu obsahuje vstup druhotně upravený z okenního otvoru. Po jeho stranách jsou ponechány substrukce někdejšího jižního křídla křížové chodby, náznakově dozděné. Úsek zdiva vpravo od vstupu náleží úpravě ve 2. čtvrtině 19. století, tedy po demolici jižního křídla ambitu. Ve smíšeném zdivu se nachází druhotně zazděné žebro klínového profilu.

Nejvíce nálezových situací se dalo očekávat v prostoru bývalého kostela, a to nejen vzhledem k řadě architektonických detailů na jeho jižní zdi, ale i kvůli osekání omítek až do výšky téměř pěti metrů. Z původní středověké matérie severní stěny chóru se příliš nedochovalo. Stěna se po demolici kostela a jeho částečné přeměně na věznici stala interiérovou a prošla několika přestavbami. Na ty poukazuje značně různorodé zdivo obsahující řadu cihlových úseků a zazdívek, ale i fragmenty středověkého

kamenného zdiva nebo kapsy po trámech vloženého stropu. Jako exteriérová je zeď prezentována až po adaptaci kláštera na muzeum.

Podobný charakter má rovněž příčka dělící prostor někdejšího presbytáře, jež byla zbudována po roce 1840. Jasně ohraničený sopouch komína rozměrného topeniště dává tušit, že prostor nově vymezený v presbytáři sloužil jako kuchyně nebo prádelna věznice. Smíšené zdivo, ze kterého je stěna primárně zbudována, obsahuje řadu architektonických článků a opracovaných kamenných bloků. Vyjma žebra klínového profilu a fragmentu nejspíše okenní kružby patří k nejzajímavějším pravděpodobně klenební přípora ve formě žebra hruškového profilu. Dva z kamenických článků jsou opatřeny značkou ve formě rovnoramenného křížku.

Poslední zkoumaná stěna náleží severnímu lici dělící zdi mezi hlavní a boční lodí a částí vnitřní jižní stěny presbytáře. Dnes tato stěna z jihu odděluje dvůr muzea od plochy někdejšího ambitu klarisek. Z nejstarší

gotické fáze se dochovaly podstatné fragmenty kamenného zdiva, narušeného řadou přezdívek, cihlových plent a úseků zdiva smíšeného. To vlevo od široké mezilodní arkády obsahuje čtyři kamenické články, z nichž tři náležejí klenebním žebřům hruškového profilu. Pravá část stěny je středověkou konstrukcí tvořenou kamenným zdivem a opracovanými bloky tvořícími armování mezilodních arkád. Jedna z nich je využita pro vstup, druhá, přerušená západním křídlem, byla po demolici kostela zazděna.

ZÁVĚR

Z nálezových situací odhalených při rekonstrukci fasád lze soudit, že nejbližší skutečnému dochování gotického zdiva byl Líbalův úsporný návrh stavebních dějin areálu.¹⁹⁾ Správně předpokládal, že vnější stěny směřující do ulice Přemyslovců jsou výsledkem pozdějších přestaveb, ačkoliv části západní fasády přiznal středověký původ. Ten průzkumem nebyl potvrzen, jelikož obě vnější fasády přístupné z ulice jsou zbudovány z jednotně působícího smíšeného zdiva. Stejně tak je nutné revidovat stáří stěn vymezujících někdejší presbytář. Ty nepochybně sledují gotické rozvržení z doby kolem roku 1330, jejich zdivo je však podrobené celé řadě přestaveb a úprav stírajících středověkou podobu. Nález otisku sopouchu odvádějícího kouř z topeniště umožnil umístit do prostoru bývalého kněžiště provozní zázemí věznice, na níž byl klášter adap-

tován ve 2. čtvrtině 19. století. Středověkou fází výstavby, jež je předpokládána v několika etapách, se průzkumem nepodařilo jasně diferenciovat.

V naprosté většině zkoumaných stěn upoutaly pozornost četné kamenické a architektonické články. Ty byly použity jako vítaný stavební materiál v několika stavebních etapách. Jejich výskyt ve zdivu polygonálního závěru kaple kapitulní síně lze vysvětlit buď použitím kamenných prvků z části kláštera zničené požárem na konci 15. století v následně vystavěném křídle, nebo opravami ve 2. čtvrtině 19. století. Těm nepochybně náleží všechna ostatní druhotná využití starších článků. Mezi nimi je možné rozlišit několik skupin. Velká část náleží kamenným blokům, z nichž některé jsou opatřeny mělkými důlky po užití stavebních kleští. Menší počet článků je možné identifikovat jako okenní nebo dveřní ostění datovatelné snad do pozdně renesanční nebo barokní stavební etapy. V řadě stěn byly dokumentovány dva typy klenebních žeber se stylově nevyhraněnými klínovými a hruškovými profily vyskytujícími se v podstatě ve většině středoevropské gotické výstavby.²⁰⁾ Přesto je snad možné rozdělit je na dvě skupiny podle použitých hornin. Naprostá většina žeber hruškového profilu, spolu s některými dalšími kamennými prvky, jsou vytesány z krinoidového vápence. Klínová žebra oproti tomu náleží jemnozrnné hornině, snad vápenitému pískovci. Stejný materiál charakterizují architektonické prvky fragmentu klášterního kostela, stejně jako články postupem desetiletí nashromážděných na nádvoří muzea. Značky objevující se na styčných plochách některých žeber a výjimečně i kvadrů mají podobu rovnoramenných křížků. Mohlo se jednat o značky montážní používané ke správnému sesazení jednotlivých prvků. Nelze vyloučit, že do nově budovaných zdí v areálu bývalého minoritského kláštera byl použit i materiál z bouraného kláštera klarisek, z jehož středověké podoby se vyjma náběhů kleneb emporý nedochovalo nic.

Pokud se pokusíme odpovědět na otázky kladené v úvodu, můžeme konstatovat, že stavební dějiny areálu bylo možné výsledky průzkumu mírně upřesnit, spíše však potvrdit důkladně vyložené závěry ostatních badatelů. Vzhledem ke značné stylové nevyhraněnosti architektonických článků, které se v areálu kláštera objevují na mnoha dalších místech včetně kvadratury, je nebylo možné přesněji datovat. Používání stavebního materiálu z bouraných staveb na novou výstavbu patří mezi běžně se vyskytující historickou praxi. Možnost dokumentovat dříve neznámé středověké architektonické prvky je však pro každého stavebního historika vítaným zpestřením práce a výjimečným zážitkem.

Tato práce vznikla v rámci plnění výzkumného cíle NPÚ: Výzkum nemovitých památek v ČR, financovaného z institucionální podpory Ministerstva kultury ČR na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace.

MGR. MATĚJ KRUNTORÁD, PH.D. – NÁRODNÍ PAMÁTKOVÝ ÚSTAV, ÚZEMNÍ ODBORNÉ PRACOVNÍSTĚ V BRNĚ

POZNÁMKY

- 1) Výstupem první fáze průzkumu z roku 2016 je nálezoř zpráva Operativního průzkumu a dokumentace, viz M. Kruntorád, Průzkum fasád bývalého kláštera minoritů, Znojmo. NPÚ ÚOP v Brně 2017 (uloženo v archivu map a plánů, sign. 4-4-17887).
- 2) D. Líbal – L. Havlík, Znojmo. Městská památková rezervace a památky v okolí. Praha 1961, s. 8–18; V. Richter – B. Samek – M. Stehlík, Znojmo. Praha 1966, s. 35–37; H. Soukupová-Benáková, Přemyslovské mauzoleum v klášteře blahoslavené Anežky na Františku, Umění XXIV/3, 1976, s. 193–216; J. Kuthan, Česká architektura v době posledních Přemyslovců. Praha 1994, s. 497–499; K. Benešová, Klášter minoritů a klarisek ve Znojmě a jeho středověká podoba, in: Sborník příspěvků ze sympozia Česko-rakouské vztahy ve 13. století, Praha 1998, s. 217–235; D. Líbal, Katalog gotické architektury v České republice do husitských válek. Praha 2001, s. 586–587; J. Kovárník, Záchranný archeologický výzkum v areálu bývalého minoritského kláštera ve Znojmě, in: Znojemska rotunda. Sborník z 2. konference o rotundě, konané 25.–26. června 2003 ve Znojmě, Znojmo 2004, s. 170–171; K. Benešová – D. Foltýn (kb – df), Znojmo, bývalé konventy minoritů (posléze františkánů) a klarisek s kostelem Nanebevzetí P. Marie, tzv. Klášter sv. Kláry a sv. Antonína, in: D. Foltýn a kol., Encyklopedie moravských a slezských klášterů. Praha 2005, s. 771–778; V. Mencl, 5 městských rezervací Jihomoravského kraje – Znojmo, Jihlava, Telč, Mikulov, Kroměříž (A. Flidr – Z. Michalová – Z. Vácha edd., komentované vydání). Brno 2016, s. 58–62.
- 3) J. Kovárník, o. c. v pozn. 2, s. 168–170.
- 4) Ke sdruženému klášteru minoritů a klarisek v Praze jako předobrazu podobného řešení ve Znojmě viz H. Soukupová-Benáková, o. c. v pozn. 2, s. 208.
- 5) K tématu viz K. Benešová, o. c. v pozn. 2, s. 217–219.
- 6) D. Líbal – L. Havlík, o. c. v pozn. 2, s. 18; V. Richter – B. Samek – M. Stehlík, o. c. v pozn. 2, s. 37; stylovým zakončením v mendikantské poklasické architektuře se věnovala K. Benešová, o. c. v pozn. 2, s. 224–225.
- 7) K. Benešová, o. c. v pozn. 2, s. 225.
- 8) Tamtéž, s. 220, 225.
- 9) Rozklíčování podoby kostela nabídla především H. Soukupová-Benáková, o. c. v pozn. 2, s. 208, která objevila půdorysné zaměření z roku 1799 obsahující rovněž řez oběma loděmi spolu s emporou. Její závěry doplnila a upřesnila K. Benešová, o. c. v pozn. 2, s. 226.
- 10) J. Kovárník, o. c. v pozn. 2, s. 170–171. Archeologický průzkum odhalil rovněž průběh obvodové zdi původního klášterního kostela z doby založení kláštera, který se od pozdějšího mírně odchyloval.
- 11) K. Benešová, o. c. v pozn. 2, s. 223, 226–227.
- 12) J. Kuthan, o. c. v pozn. 2, s. 498–499.
- 13) K. Benešová – D. Foltýn, o. c. v pozn. 2, s. 773–774.
- 14) K. Benešová, o. c. v pozn. 2, s. 222.
- 15) Tamtéž.
- 16) Půdorysy přízemí a patra areálu spolu s řezem budovami včetně kostela z roku 1799 poprvé publikovala H. Soukupová-Benáková, o. c. v pozn. 2, s. 210–211; půdorysy z let 1819 a 1820 otiskl V. Richter – B. Samek – M. Stehlík, o. c. v pozn. 2, s. 35–36.
- 17) V. Richter – B. Samek – M. Stehlík, o. c. v pozn. 2, s. 37.
- 18) Doklady k rekonstrukci kláštera pro potřeby muzea viz NPÚ ÚOP v Brně, Archiv bývalého památkového úřadu pro Moravu a Slezsko, sign. S 103/2 – Znojmo, býv. klášter minoritů.
- 19) Půdorysy nabízející možné řešení stavebních fází publikovali D. Líbal – L. Havlík, o. c. v pozn. 2, s. 8; H. Soukupová-Benáková, o. c. v pozn. 2, s. 213; K. Benešová, o. c. v pozn. 2, s. 230.
- 20) K chronologii profilů klenebních žeber viz V. Mencl, Tvary klenebních žeber v české gotické architektuře, Zprávy památkové péče XI–XII/9–10, 1951–1952, s. 268–281.

DIE ERGEBNISSE DER UNTERSUCHUNG DER FASSADEN DES EHEMALIGEN MINORITENKLOSTERS IN ZNOJMO

Die Klöster der Minoriten und Klarissen in Znojmo (Znaim) wurden im Laufe des 13. Jahrhunderts (1226 das Minoriten-, 1271 das Klarissenkloster) vom Herrschergeschlecht der Přemysliden gestiftet. Das Doppelkloster benutzte die gemeinsame zweischiffige Marienkir-

che mit ausgedehnter Nonnenempore über dem Seitenschiff und dem südlichen Kreuzgangsarm ihres Klosters. Die mittelalterliche Gestalt des mehrmals umgebauten Klosters haben die Forscher und Forscherinnen anhand der architektonischen Fragmente und der historischen Pläne überzeugend rekonstruiert. Die Aufgabe der Untersuchung des in eine bestimmte Höhe an der Mehrheit der Außenfassaden des ehemaligen Minoritenklosters und des Kirchenfragments entblößten Mauerwerks war darin, das Ausmaß des mittelalterlichen Mauerwerks, aber auch der späteren Umbauten im Zusammenhang mit der Adaptierung des Areals für die Erfordernisse des Gerichts, des Gefängnisses, des Wohnens und nach 1945 des Museums genauer zu bestimmen. Im Mauerwerk der Fassaden identifizierte man Zehne von sekundär verwendeten Steinbaugliedern, unter ihnen vor allem den Gewölberippen mit Keil- und Birnstabprofil oder einem Bündeldienst. Die Untersuchung bewies, dass das mittelalterliche Mauerwerk des Klosters in einem erheblich geringeren Maß erhalten ist, als man bislang vermutet hatte. Die in die Přemyslovců-Gasse orientierten Flügel, ebenso wie die den Chor der verschwundenen Klosterkirche umgrenzenden Mauerreste wurden im 2. Viertel des 19. Jahrhunderts gründlich umgestaltet. In einer sekundären, den einstigen Chorraum trennenden Mauer dokumentierte man einen Fuchskanal nach einer verhältnismäßig großen Feuerstelle, also der Raum möge als Nebenraum des Gefängnisses, eine Küche oder Wäscherei gedient haben.

ABBILDUNGEN

Abb. 1: Znojmo (Znaim), das ehemalige Minoritenkloster und die Klosterkirche vor ihrer Teildemolierung, Grundriss vom Erdgeschoss, 1799, Ausschnitt (Mährisches Landesarchiv, Archivgut D22, Reprofoto H. Soukupová-Benáková, s. Zit. in Anm. 2, S. 209).

Abb. 2: Znojmo, ehemaliges Minoriten- und Klarissendoppelkloster, sog. Pflichtabdruck der Mappe des Stablen Katasters, 1824, <https://archivni-mapy.cuzk.cz/> (downloaded am 15. 11. 2017).

Abb. 3: Znojmo, ehemaliges Minoriten- und Klarissendoppelkloster, veränderte Verbauung des Areals nach Adaptierungen im 2. Viertel des 19. Jahrhunderts. Aktualisierte Indikationsskizze zur Mappe des Stablen Katasters, 1875, <https://archivni-mapy.cuzk.cz/> (downloaded am 15. 11. 2017).

Abb. 4: Znojmo, ehemaliges Minoriten- und Klarissendoppelkloster, Südwand des Fragments der Klosterkirche mit verblendeten Arkaden zwischen dem Haupt- und Nebenschiff im Erdgeschoss und der Nonnenempore im Obergeschoss. Zustand vor der Adaptierung für das Museum, 1. Hälfte des 20. Jahrhunderts (NPÚ ÚOP Brno [Nationalinstitut für Denkmalpflege Brunn], Fotothek).

Abb. 5: Znojmo, ehemaliges Minoriten- und Klarissendoppelkloster: a – östliche Fassade des Ostflügels mit der polygonalen Kapelle, Mauerwerkscharakter – gemischtes Mauerwerk mit mehreren Steinmetzgliedern (alle Fotos M. Kruntorád, falls nicht anders angeführt); b – Ostflügel, Ostfassade, eingemauertes Steingewände; c – zwei Birnstabrippen, in die östliche Umfriedungsmauer des Areals eingemauert; d – Westflügel, Ostwand, eingemauerte Bündeldienst; e – Westflügel, Westwand, keilförmige Rippe; f – Trennmauer im Chorraum, Mauerwerk mit zahlreichen architektonischen Gliedern.

Abb. 6: Znojmo, ehemaliges Minoriten- und Klarissendoppelkloster, Zeichnungen der ausgewählten architektonischen Glieder: 1 – keilförmige Rippe, Westflügel, Westwand; 2 – keilförmige Rippe, Ostflügel, Westwand; 3 – keilförmige Rippe, Trennmauer im ehemaligen Chorraum der Kirche; 4 – Birnstabrippe, östliche Umfriedungsmauer; 5 – Birnstabrippe, Kirchenfragment, Nordwand; 6 – keilförmige Rippe, Kirchenfragment, Nordwand; 7 – Bündeldienst, Westflügel, Ostwand; 8 – Dienst, Trennmauer im ehemaligen Chorraum (Aufnahme und Zeichnung M. Kruntorád).

Abb. 7: Znojmo, ehemaliges Minoriten- und Klarissendoppelkloster, Minoritenkloster, Grundriss vom Erdgeschoss – Revision der Bauphasen anhand der Untersuchungsergebnisse: 1 – gotisches Mauerwerk des 13. und 14. Jahrhunderts; 2 – spätgotisches Mauerwerk, Ende des 15. Jahrhunderts; 3 – gotisches Mauerwerk mit mehreren Adaptierungen und Umbauten des 19. Jahrhunderts; 4 – barockes bis heutiges Mauerwerk; 5 – Fassaden mit eingemauerten Baugliedern (nach E. Vyletová und K. Benešová [Benešová, K., s. Zit. in Anm. 2, S. 230], Gestaltung M. Kruntorád).

NÁLEZY GEOMETRICKÝCH GRAFFITI NA OMÍTKÁCH ZÁMKU V SOKOLOVĚ

JAKUB CHALOUKKA – PETR RŮŽIČKA

FINDINGS OF GEOMETRIC GRAFFITI IN THE SOKOLOV CASTLE PLASTERING

The article examines the documentation and analysis of geometric graffiti discovered on the Sokolov Castle. The graffiti are made of engraved individual or concentric circles. The article compares them with the findings at Bečov nad Teplou Castle, in the compound of the former Cistercian monastery in Plasy, and with selected examples abroad.

Keywords: Graffiti, petroglyph, engravings, circles, concentric

Príspevok sa zaoberá dokumentáciou a analýzou geometrických graffiti nalezenných na omítkách zámku v Sokolov. Ve všetkých prípadoch sa jedná o ryté kruhy a soukruží. Porovnáva sa s nálezmi na hradě v Bečově nad Teplou a v areálu bývalého cisterciáckého kláštera v Plasích a s vybranými příklady ze zahraničí.

Klíčová slova: Graffiti, petroglyf, rytiny, kruhy, soukruží, praktická řemeslná geometrie, průzkum, dokumentace, Sokolov, Bečov nad Teplou, Plasy

K napsání tohoto příspěvku nás vedlo několik okolností. Téma vzešlo z výsledků operativního průzkumu a dokumentace, prováděného během stavebních úprav suterénu sokolovského zámku. V rámci suterénu se jednalo pouze o dílčí etapu průzkumu, zaměřenou na dokumentaci zbytků dochovaných historických omítkových vrstev nevelkého rozsahu. Během této části průzkumu nebyly učiněny zásadní objevy, na jejichž základě by bylo možné posunout pohled na stavební vývoj objektu a byly by proto důvodem k jejich obšírnější prezentaci. Důvodem je ale část nálezů, konkrétně geometrických rytin v omítkách, které mají jisté paralely s dříve dokumentovanými situacemi na hradě Bečově, ale i na dalších historických objektech. Ukazuje se, že se nejedná o zcela ojedinělý jev, přesto se domníváme, že jeho dokumentaci není věnována patřičná pozornost.¹⁾ Interpretace těchto nálezů není zcela jasná, neznamena to ale, že by měly být přehlíženy. Tím spíše, že se většinou jedná o velmi ohrožené situace, kterým zvláště při stavebních úpravách hrozí zánik. To se bohužel potvrdilo i u jednoho zde uvedeného příkladu. Dalším důvodem k napsání tohoto příspěvku, a z našeho pohledu ne zcela bezvýznamným, proto byla i metodická stránka samotné dokumentace těchto nálezových situací. Při dokumentaci bylo nutné hledat vhodnou metodu, případně kombinaci různých metod a v jistých směrech šlo o hledání formou experimentu, kdy bylo zapotřebí vyrovnat se s překážkami jako je nedostatek světla a času.

Předkládaný text je volně strukturován do dvou částí, kdy se v první věnujeme průzkumu a dokumentaci nálezových situací v sokolovském zámku. Rovněž se zde rozepisujeme o použitých metodách dokumentace. Ve druhé části se dokumentované objekty snažíme analyzovat, a to